

الحمد لله
البرحمين
البرحمين

۱۳۸۱ / ۱۱ / ۳۰

دانشگاه یزد

مجتمع علوم انسانی

دانشکده زبان و ادبیات فارسی

وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
تعمیرات

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد رشته ادبیات فارسی

تمثیل در اشعار صائب

استاد راهنما: دکتر محمد کاظم کهدویی

استاد مشاور: دکتر سید محمود الهام بخش

۱۳۸۱

پژوهش و نگارش: فرح کریمی یزدی

تایپستان ۷۹

تقدیم به:

جلوه جاوید ایثار و فدائاری و از
خودگذشتگی، برادر شهیدم علیرضا کریمی
یزدی که در وادی عشق الهی و بر بلندای قلعه
دفاع مقدس از اسلام عزیز، سر تسلیم به
سجده تعظیم فرود آورد.
یادش گرامی و راهش جاودان باد

فهرست مطالب

.....	چکیده
.....	پیشگفتار
الف.....	

فصل اول: کلیات تحقیق

.....	مقدمه
.....	تعریف موضوع تحقیق
.....	تاریخچه تحقیق
.....	اهداف تحقیق
.....	اهمیت و ضرورت تحقیق
.....	محدودیتها و مشکلات تحقیق
.....	فرضیات تحقیق
.....	روش تحقیق
.....	نتیجه تحقیق

فصل دوم: سبک هندی و ویژگی‌های شعر دوره صفویه

.....	مقدمه
.....	ادبیات فارسی در هند

۱۶ ظهور طرز تازه
۲۰ وجه تسمیه طرز تازه
۲۶ ویژگیهای شعر دوره صفویه
۳۶ دیدگاههای موافق و مخالف درباره سبک هندی

فصل سوم: صائب و اشعار او

۴۵ شرح حال صائب
۵۰ ویژگیهای اشعار صائب
۵۵ مراعات نظیر
۵۷ اغراق
۵۹ ایهام
۶۰ ایهام تناسب
۶۲ پارادوکس
۶۳ حس آمیزی
۶۵ تحقیق در شیوه بیان صائب
۶۵ شیوه بیان
۷۶ اثر پذیری صائب از پیشینیان

فصل چهارم: تصاویر شاعرانه در شعر صائب

- ۹۱ مقدمه
- ۹۲ تصاویر شعری در آثار سبک هندی
- ۹۶ صور خیال در شعر صائب تبریزی
- ۹۹ تشبیه
- ۹۹ تقسیم تشبیه به اعتبار طرفین
- ۱۰۳ تشبیه به اعتبار مفرد یا مرکب بودن طرفین
- ۱۰۷ بررسی وجه شبه در دیوان صائب:
- ۱۱۰ تقسیم تشبیه از دیدگاه وجه شبه
- ۱۱۰ تشبیه مفصل
- ۱۱۱ تشبیه مجمل
- ۱۱۳ تقسیم تشبیه به اعتبار ادات تشبیه
- ۱۱۳ تشبیه مرسل
- ۱۱۳ تشبیه مؤکد:
- ۱۱۶ تشبیه تفضیل
- ۱۱۷ تشبیه بعید غریب

- ۱۱۷..... تشبیه مفروق
- ۱۱۸..... تشبیه ملفوف
- ۱۱۹..... تشبیه جمع
- ۱۲۰..... تشبیه تسویه
- ۱۲۱..... تشبیه مضمّر
- ۱۲۱..... مبالغه در تشبیه
- ۱۲۳..... استعاره
- ۱۲۴..... استعاره مصرّحه
- ۱۲۴..... استعاره مصرّحه مرشّحه
- ۱۲۶..... استعاره مصرّحه مجرّده
- ۱۲۶..... استعاره مطلقه
- ۱۲۷..... استعاره مکنیه
- ۱۳۱..... استعاره تمثیلیه
- ۱۳۳..... ارسال مثل
- ۱۳۵..... استعاره تبعیه
- ۱۳۷..... کنایه:

۱۳۸ کنایه از موصوف

۱۳۹ کنایه از صفت

۱۴۰ کنایه از فعل یا مصدر

۱۴۱ محور عمودی خیال در شعر صائب

فصل پنجم: تمثیل

۱۴۴ مقدمه

۱۴۴ معنای لغوی تمثیل

۱۴۵ تمثیل از دیدگاه پیشینیان

۱۴۹ تمثیل از دیدگاه معاصران

۱۵۱ تاریخچه کاربرد تمثیل در ادب فارسی

۱۵۶ تمثیل در شعر دوره صفویه

۱۵۷ تمثیل افقی

۱۵۸ تمثیل عمودی

۱۶۰ تفاوت تمثیل با تشبیه

۱۶۳ تفاوت تمثیل و ارسال مثل

۱۶۵ اسلوب معادله

۱۶۹ علل توجه شاعران سبک هندی به تمثیل

۱۶۹ تمثیل به عنوان مؤثرترین وسیله برای بیان نکات اخلاقی و اجتماعی

۱۷۰ گسترده‌گی مواد سازنده خیال در عصر صفویه

۱۷۱ ویژگی ساختاری تمثیل

۱۷۱ چگونگی تمثیلهای صائب

فصل ششم: اسطوره در شعر صائب

۱۸۲ اسطوره

۱۸۳ چگونگی پیدایش اسطوره‌ها

۱۸۴ انواع اسطوره

۱۸۵ جایگاه اسطوره در اشعار صائب

۱۸۶ اسطوره‌های ایرانی

۱۸۶ فرهاد و شیرین

۱۸۸ خسرو و شیرین

۱۸۹ جمشید

۱۹۰ اسطوره پهلوانان ایرانی

۱۹۱ روایتهای تاریخی

- ۱۹۱ داستان اسکندر
- ۱۹۳ داستان محمود و ایاز
- ۱۹۵ داستان حلاج
- ۱۹۶ داستان لیلی و مجنون
- ۱۹۷ قصص قرآنی
- ۱۹۷ داستان خضر
- ۲۰۰ داستان سلیمان
- ۲۰۲ داستان عیسی و مریم
- ۲۰۳ داستان یوسف و یعقوب
- ۲۰۶ داستان موسی
- ۲۰۷ داستان قارون
- ۲۰۹ کتابنامه

چکیده تحقیق

در عهد صفویه (۹۰۷ تا ۱۱۴۸ ه.ق.) از رونق شعر و ادب فارسی در ایران کاسته شد و شاهان صفوی توجه چندانی به شعرا و نویسندگان نشان نمی‌دادند. هم‌زمان، در کشور هندوستان فارسی زبان رسمی بود و هنرمندان و دانشمندان ایرانی در دربار گورکانیان (۹۲۲ تا ۱۲۷۵ ه.ق.) مقبولیت و قرب و منزلتی خاص داشتند و این عوامل سبب مهاجرت ادبا و علما به سرزمین هند گردید.

آشنایی با فرهنگ و فلسفه هند و نیز کوشش شاعران برای رهایی از ابتدالی که در دوره تیموری بر شعر فارسی حاکم شده بود، سبب پیدایش اسلوبی خاص در شیوه سخنوری این عهد گردید که بعدها «سبک هندی» نامیده شد.

اساس بسیاری از ابیات سبک هندی بر صنعت «تمثیل» استوار است. در این صنعت ادبی، شاعر در یک مصراع، پیام و فکر خود را بیان می‌کند و در مصراع دیگر برای تأیید یا تعلیل یا توجیه آن، مثالی از امور محسوس و قابل فهم همگان ارائه می‌دهد تا مخاطب آن را بهتر دریابد.

با توجه به اهمیت و ضرورت آشنایی با صنعت «تمثیل» و جایگاه این صنعت ادبی در اشعار صائب در این رساله به بررسی صنعت «تمثیل» در اشعار صائب تبریزی پرداخته شده است. در کنار مبحث تمثیل، نکته‌ها و مقدماتی درباره زندگی و اشعار صائب، صور خیال در شعر فارسی، معرفی انواع تشبیه و استعاره و کنایه و تمثیل به طور جداگانه و نیز فصلی درباره اسطوره در شعر صائب گنجانده شده است.

واژه‌های کلیدی:

صائب، دوره صفویه، تمثیل، استعاره، کنایه، سبک هندی.

پیشگفتار

اگر نه مدّ «بسم الله» بودی تاج عنوانها ننگستی تا قیامت نو، خط شیرازه دیوانها عصر صفویه، از دورانهای مهم تاریخ ایران محسوب می شود که از جهاتی مختلف فراز و نشیبهای فراوان به همراه داشته است. با وجود آنکه در این عهد، وحدت ملی و مذهبی در کشور ایجاد شد، ولی بنا به دلایل مختلف، نوعی انحطاط فکری و ادبی در ایران به وجود آمد که آثار آن تا مدتها بعد آشکار بود.

نکته چشمگیر دیگر درباره تاریخ و فرهنگ این دوره، ظهور سبکی نو و خلاق در شعر، تحت عنوان سبک هندی، و به صحنه آمدن شاعر پرتوان این سبک تازه، یعنی صائب تبریزی است. صائب بزرگترین سخن سرای عصر صفوی و یکی از چهره های ارزشمند ادبیات ایران است که در سیر تحول شعر فارسی جایگاه ویژه ای دارد. این شاعر بزرگ، ضمن پرداختن به سبک رایج زمان، از جمله در آفرینش تمثیل، به عنوان یکی از محورهای سبک خود مهارتی خاص نشان داده و ابیات تمثیلی او در شمار زیباترین اشعار زبان فارسی قرار دارد و زینت بخش دفترها و جنگها و مجموعه های امثال و حکم و حتی فرهنگهای فارسی شده است.

از آن روزها که برای اولین بار، در دوران تحصیلات دبیرستانی، با نمونه هایی از تمثیلهای زیبای صائب آشنا شدم، سالها می گذرد. در این مدت، همواره در جستجوی فرصت مناسبی بودم تا بتوانم بهتر و بیشتر با این شاعر گرانقدر و تمثیلهای آموزنده او آشنا شوم.

خوشبختانه سعادت مساعدت کرد و توفیق یار این حقیر گردید و توانستم به تحصیلات دانشگاهی در رشته ادبیات فارسی ادامه دهم و در پایان دوره کارشناسی ارشد این رشته فرصتی مغتنم دست داد تا با راهنمایی استادان فرزانه و ارجمند دانشگاه یزد و پیشنهاد ریاست محترم دانشکده ادبیات، استاد بزرگوار، جناب آقای دکتر محمد علی صادقیان تصمیم گرفتم موضوع رساله خود را تحت عنوان «تمثیل در اشعار صائب» انتخاب نمایم و در این زمینه تحقیقی در حد توفیق به انجام رسانم که بدین سبب به درگاه خداوند، شاکر و از آن استاد فرزانه سپاسگزار و متشکرم.

در اینجا بر خود فرض می‌دانم که از زحمات بی‌دریغ جناب آقای دکتر کهدویی که با راهنمایی‌های بی‌شائبه و سودمند خود زمینه انجام این تحقیق را فراهم فرمودند نهایت امتنان و سپاس ابراز دارم و همچنین از کوشش‌های بی‌دریغ استاد مشاور این رساله جناب آقای دکتر الهام بخش سپاسگزارم که با حمایتها و هدایت‌های گسترده خود از هیچ‌گونه راهنمایی و همکاری دریغ نمودند.

بار دیگر از ریاست محترم دانشکده ادبیات جناب آقای دکتر صادقیان که علاوه بر تعیین و تأیید موضوع همکاری‌های وسیعی در تهیه تحقیق و رفع مشکلات علمی رساله داشته‌اند تشکر می‌شود و نیز از تلاشها و همکاری‌های ارزشمند استاد فرزانه جناب آقای دکتر جلالی نهایت تقدیر و تشکر را دارم.

از دیگر استادان بزرگوار دوره کارشناسی ارشد، بخصوص استاد دانشمند جناب آقای دکتر غلامرضایی و جناب آقای دکتر بهداد که از دانش و تعلیمات سودمندشان بهره‌های وافر برده‌ام بی‌نهایت سپاسگزارم.

همچنین از مسؤولان و کتابداران سخت‌کوش و صبور و وظیفه‌شناس کتابخانه مرکزی دانشگاه یزد و کتابخانه مرحوم وزیری یزد وابسته به آستان قدس رضوی (ع) و نیز کتابخانه‌های مروج و آزادگان (فرخی سابق) که هر دو در یزد واقع هستند ممنون و متشکرم.

در پایان ضمن تشکر از افراد و مؤسساتی که در کار تدوین و حروف چینی و صفحه آرایی و آماده‌سازی این رساله همکاری کرده‌اند، از خداوند توفیق ادامه این پژوهش و استمرار تحقیق و مطالعه در عرصه‌های ادبی را مسألت می‌نمایم.

فصل اول:

کلیات تحقیق